

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

О. В. Білоус

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗОК МІЖ ОБ'ЄКТОМ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА
ТА СПОСОБОМ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Еволюція наукових поглядів на тлумачення права є безперервним процесом, спрямованим, насамперед, на оптимізацію теоретичного та законодавчого забезпечення правозастосування. Нерідко цей процес супроводжується спробами переосмислення традиційних підходів та опрацюванням тих чи інших питань тлумачення права під іншим кутом для відшукування нових наукових знань і прикладних законодавчих та організаційно-методологічних рішень. Зокрема, видається невичерпаним простір для вдосконалення наукових уявлень про об'єкт тлумачення, зважаючи на декілька суперечностей, які увібрав у себе панівний підхід до розуміння об'єкта тлумачення.

Розпочинаючи дослідження теоретичних питань об'єкта тлумачення, насамперед, зауважимо, що за змістом визначень, наведених на строфіках «Академічного тлумачного словника» української слово «об'єкт» може мати декілька значень: 1) пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї; 2) вище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага; 3) предмет наукового та іншого дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції; 4) певна одиниця [1, с. 495].

Об'єктом тлумачення відповідно до підходу, що панує у правовій доктрині, визнаються правові норми (норми права) [2, с. 182].

Водночас є підстави стверджувати про те, що цей підхід має деякі внутрішні суперечності. Зокрема, згідно з уявленнями, що мають найбільш широке визнання серед представників наукового співтовариства, сутністю норми права є те, що вона є правилом поведінки, особливістю якого є, насамперед, його загальнообов'язковість, формальна визначеність, запровадження (санкціонування) та забезпечення державою, що зумовлює його статус найбільш впливового соціального регулятора. Водночас правозастосовна практика та матеріали наукових досліджень засвідчують те, що правило поведінки, що встановлює права та обов'язки учасників конкретних індивідуально визначених правовідносин і безпосередньо чинить регулятивний або правоохоронний ефект, виникає як підсумок тлумачення права.

Взявши до уваги вищевикладене, вважаємо, що є підстави вважати, що об'єктом тлумачення є не норма права, а її текстуальне вираження у джерелах права, а сама норма права, яка є правилом поведінки, має вважатись результатом тлумачення, що цілком узгоджується із класичними постулатами правової доктрини країн прецедентного права.

Продовжуючи дослідження об'єкта тлумачення, видається доречним розкрити його зв'язок із способами тлумачення.

Оглянувши науковий доробок, маємо можливість констатувати те, що в теоретичних положеннях про той чи інший спосіб тлумачення права вказується на окремий складовий елемент об'єкта тлумачення, на який спрямовується інтелектуальна діяльність суб'єкта тлумачення.

Зокрема, граматичне тлумачення передбачає аналіз норми права з погляду лексико-стилістичних і морфологічних вимог, з'ясування значення окремих слів, фраз, висловів, єднальних і розділових сполучників, знаків пунктуації тощо [1, с. 185].

У цьому зв'язку важливо розмежовувати об'єкт тлумачення як діяльності із встановлення змісту положення законодавства та тлумачення як інтелектуального процесу.

Отже, в аспекті правозастосовної діяльності, об'єктом тлумачення виступають положення законодавства, що дістали своє відображення в тих чи інших джерелах права. Натомість в аспекті інтелектуальної діяльності об'єктом уваги під час тлумачення у зв'язку із застосуванням граматичного способу виступають лексико-стилістичні і морфологічні вимоги, значення окремих слів, фраз, висловів тощо.

Досліджуючи за допомогою граматичного способу тлумачення положення п. 1 ч. 9 ст. 79 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у Постанові Великої Палати Верховного Суду (далі – ВПВС) від 17 травня 2018 р. у справі № 800/546/17, бачимо виклад такого: «Велика Палата погоджується із висновком суду про встановлення п. 1 ч. 19 ст. 79 Закону № 1402-VIII двох самостійних передумов для відмови у внесенні подання: наявність обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію добросовісності чи професійної

етики, а також наявність обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з призначенням судді» [3].

Аналіз наведеного уривка судового рішення дає змогу стверджувати про те, що в цьому випадку об'єктом тлумачення як елементу правозастосовної діяльності виступають положення п. 1 ч. 9 ст. 79 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а об'єктом інтелектуальної діяльності із тлумачення тексту – знаки пунктуації та загальна морфологічна конструкція правового положення.

З'ясувавши об'єкт граматичного тлумачення права, відшукаємо визначеність щодо того, що є об'єктом тлумачення під час застосування інших способів, насамперед логічного тлумачення.

Під логічним тлумаченням прийнято розуміти інтерпретацію норми права на основі законів логіки. За цього способу з'ясується, перш за все, внутрішня (логічна) структура норми, взаємозв'язок її елементів – гіпотези, диспозиції і санкції; усуваються можливі суперечності, коли одне твердження виключає інше; аналізуються й оцінюються переносний смисл, співвідношення духа і букви правила, що тлумачиться [1, с. 186]. Із зазначеного випливає, що об'єктом логічного тлумачення виступає внутрішня узгодженість між структурними компонентами норми права, а також між її словесним оформленням та ідейним спрямуванням.

Одним із загальновідомих орієнтирів, якого треба неодмінно дотримуватись під час тлумачення права, є правило про те, що норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення, завжди трактуються на користь особи (Постанова ВП ВС від 6 листопада 2018 р. у справі № 812/292/18) [4]. Логічне тлумачення положень законодавства про адміністративне судочинство, що також відображає зазначений підхід, відбулось під час вирішення ВП ВС справи про оскарження недотримання строків належного реагування на звернення громадян. Ішлося про те, що порушення суб'єктом владних повноважень права на своєчасність отримання інформації є невідновлювальним, тобто суд може лише констатувати порушення, а сам суб'єкт владних повноважень пропуск строку виправити не може, оскільки перебіг часу не залежить від волі будь-яких осіб. Тому порушення строків вчинення передбачених законом дій суб'єктом владних повноважень не може бути виправлено навіть після вчинення юридично значимих дій на виконання своїх обов'язків. Однак, на переконання ВП ВС, помилковим є висновок щодо відсутності підстав для задоволення позовних вимог про визнання протиправною бездіяльності відповідача щодо порушення строку розгляду звернення (Постанова ВП ВС від 27 листопада 2018 р. у справі № 800/530/17) [5].

Іншим способом тлумачення є системний спосіб, за традиційними уявленнями про який норма

права має тлумачитись не ізольовано, а в контексті інших норм, зокрема тих, що регулюють суміжні, однорідні відносини. Зазначене зумовлене системністю самого права, де всі норми чітко взаємопов'язані, розташовані в певному порядку, наділені ієрархічністю (в сенсі юридичної сили), залежать одна від одної [1, с. 187].

При цьому важливо усвідомлювати те, що у разі застосування системного способу тлумачення для правильного розуміння норми має значення її належність до тієї чи іншої галузі права, інституту; її місцезнаходження в певному акті (главі, розділі). Основні зусилля докладаються не стосовно внутрішнього змісту норми, а стосовно її зовнішніх зв'язків. Системний прийом тлумачення допомагає виявити і усунути колізії між різними приписами, знайти потрібну норму шляхом застосування аналогії закону, осмислити право в його єдності [1, с. 187].

Отже, під час системного тлумачення інтелектуальна діяльність суб'єкта тлумачення спрямовується на так само формально закріплене правове положення, але його зміст (предмет) визначається на основі дослідження сукупності норм, які у своєму взаємозв'язку забезпечують регулювання певних правовідносин і у зв'язку із цим мають тлумачитись нерозривно одна від іншої, а не як окреме положення, оскільки норма перевіряється на відповідність загальному регулюванню зазначеного інституту.

Вельми простий і показовий приклад системного тлумачення права із конкретно визначеними об'єктами тлумачення містить Постанова ВП ВС від 23 травня 2018 р. у справі № 9901/505/18, у якій вказано на те, що системний аналіз положень із визначенням поняття «індивідуальний акт» та кола справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, дає підстави для висновку, що право на оскарження рішення (індивідуального акта) суб'єкта владних повноважень надано особі, щодо якої воно прийняте чи прав, свобод та інтересів якої воно безпосередньо стосується [6].

Поруч із системним і логічним тлумаченням права в деяких випадках позитивною практикою визнається вдаватись до історико-політичного тлумачення, під час якого суб'єкт правозастосування має звернути увагу на ті обставини політичного, економічного та соціального буття суспільства, що мали місце на час упровадження норми права, а також зважити на зміни цих обставин та їхній можливий вплив на спосіб розуміння та застосування норми права. Видається очевидним, що історико-політичне тлумачення передбачає охоплення інтелектуальною діяльністю правового положення нормативно-правового акта разом із зазначеним життєвим кон'юнктурним контекстом.

Зокрема, ВП ВС дотримується думки про те, що для визнання бездіяльності протиправною не досить одного лише факту неналежного та/або несвоєчасного виконання обов'язкових дій. Важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків (Постанова ВС України від 13 червня 2017 р. у справі № П/800/490/15) [7]. Наприклад, ненадання можливості ознайомитись із досьє кандидатів на посаду судді Верховного Суду на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, коли автоматизована система, в якій має формуватися і вестися досьє суддів/кандидатів на посаду судді, ще не функціонувала, визнано таким, що було зумовлено тимчасовими і об'єктивними причинами, а не умисною бездіяльністю відповідача як розпорядника інформації (Постанова ВС України від 31 жовтня 2017 р. у справі № 800/490/15) [8].

Переходячи до висвітлення особливостей телеологічного (цільового) тлумачення, зазначимо, що воно спрямоване на з'ясування тих цілей, яких прагнув досягти законодавець, приймаючи той чи інший нормативно-правовий акт. При цьому нерідко такі цілі вказані в самому акті, як правило, в преамбулі [1, с. 187]. Зважаючи на це, на доповнення до правила поведінки, об'єктом тлумачення виступає мета його встановлення.

Подібним до телеологічного (цільового) є функціональний спосіб тлумачення права, щодо якого зауважується, що норма права тлумачиться з огляду на виконувані нею функції [1, с. 187].

Прикладом правозастосування, що переконливо засвідчує прихильність до зазначених способів тлумачення під час застосування законодавства про адміністративне судочинство, є Постанова ВС України від 22 вересня 2015 р. у справі № 811/3781/14. У ній ідеться про те, що законодавець чітко визначив, що суттю адміністративного судочинства є судовий контроль за діяльністю органів влади та місцевого самоврядування в сфері дотримання прав і свобод громадян та юридичних осіб за допомогою процесуального закону з певними особливостями, зокрема обов'язку доказування правомірності своєї діяльності органами влади чи самоврядування. З огляду на наведене сформульована правова позиція про те, що суб'єкт владних повноважень може звертатися до суду з адміністративним позовом до приватних осіб виключно для превентивного судового контролю своєї ж діяльності і у випадках, визначених законом, без розширеного тлумачення права суб'єкта владних повноважень на адміністративний позов [9]. Так само з огляду на мету адміністративного судочинства, визнавши те, що громадське об'єднання має право звернутись до суду з метою усуну-

нення порушень вимог екологічного законодавства суб'єктом господарювання, ВП ВС вказала на те, що оскільки зверненням із таким позовом позивач фактично замінює органи державної влади в питанні здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, то цей спір має публічно-правовий характер, а отже, повинен вирішуватися в порядку адміністративного, а не господарського судочинства (Постанова ВП ВС від 11 грудня 2018 р. у справі № 910/8122/17) [10].

Отже, вищенаведене дає змогу зробити висновок про те, що об'єкт інтелектуальної діяльності суб'єкта тлумачення визначається залежно від способу тлумачення, оскільки пізнавальна діяльність спрямовується не лише на об'єкт тлумачення, але й на декілька особливих обставин, що лежать поза встановленими правовим положенням абстрактними правами та обов'язками (правилом поведінки), таких як: 1) значення слів, фраз, висловів, єдналих і розділових сполучників, знаків пунктуації тощо (граматичне тлумачення); 2) узгодженість і суперечність між структурними компонентами об'єкта тлумачення, а також між його словесним оформленням та ідейним спрямуванням (логічне тлумачення); 3) обставини політичного, економічного та соціального буття суспільства, що мали місце на час упровадження норми права, а також зважити на зміни цих обставин та їх можливий вплив на спосіб розуміння та застосування норми права (історико-політичне тлумачення); 4) положення законодавства, які поруч із об'єктом тлумачення забезпечують правове регулювання певних суспільних відносин (системне тлумачення); 5) цілі, яких прагнув досягти законодавець, приймаючи той чи інший нормативно-правовий акт (телеологічне тлумачення); 6) функції положення законодавства (функціональне тлумачення).

Підбиваючи підсумки, зазначимо таке: об'єктом тлумачення є не норма права, а її текстуальне вираження в джерелах права, а сама норма права, яка є правилом поведінки, має вважатись результатом тлумачення. Об'єкт інтелектуальної діяльності суб'єкта тлумачення визначається залежно від способу тлумачення, оскільки пізнавальна діяльність спрямовується не лише на об'єкт тлумачення, але й на декілька особливих обставин, що лежать поза встановленими правовим положенням абстрактними правами та обов'язками (правилом поведінки), таких як: 1) значення слів, фраз, висловів, єдналих і розділових сполучників, знаків пунктуації тощо (граматичне тлумачення); 2) узгодженість і суперечність між структурними компонентами об'єкта тлумачення, а також між його словесним оформленням та ідейним спрямуванням (логічне тлумачення); 3) обставини політичного, економічного та соціального буття суспільства, що мали місце на час упровадження норми права, а також зважити

на зміни цих обставин та їхній можливий вплив на спосіб розуміння та застосування норми права (історико-політичне тлумачення); 4) положення законодавства, які поруч із об'єктом тлумачення забезпечують правове регулювання певних суспільних відносин (системне тлумачення); 5) цілі, яких прагнув досягти законодавець, приймаючи той чи інший нормативно-правовий акт (телеологічне тлумачення); 6) функції положення законодавства (функціональне тлумачення).

Література

1. Матузов Н.І., Малько А.В. Теорія держави і права: підручник. Москва: «Юрист», 2004. 512 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: «Наукова думка», 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovyuk/slovyuk_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 травня 2018 року у справі № 800/546/17 за позовом до Вищої ради правосуддя про визнання незаконним і скасування рішення, зобов'язання вчинити дії. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74022165>.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 6 листопада 2018 р. у зразковій справі № 812/292/18 за позовом Обласної комунальної установи «Луганський обласний центр підтримки молодіжних ініціатив та соціальних досліджень» до ГУ ДФС у Луганській області про скасування рішення. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77911136>.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2018 року у справі № 800/530/17 про визнання протиправною відмови чи бездіяльності та визнання незаконним Указу Президента України від 10 листопада 2017 року № 357/2017 «Про призначення суддів Верховного Суду». URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78378903>.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 9901/505/18 про визнання незаконним та скасування рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74440191>.
7. Постанова Верховного Суду України від 13 червня 2017 року у справі № П/800/490/15 за позовом до Вищої ради юстиції про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити дії. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67721329>.
8. Постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2017 року у справі № 800/111/17 за позовом до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити дії. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70326244>.
9. Постанова Верховного Суду України від 22 вересня 2015 року у справі № 811/3781/14 за позовом Олександрійського міськрайонного центру зайнятості в Кіровоградській області про стягнення безпідставно отриманих коштів. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52867865>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія – Право – Людина» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Аквадельф» про заборону діяльності дельфінарію. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>.

Анотація

Білоус О. В. До питання про зв'язок між об'єктом тлумачення права та способом тлумачення права. – Стаття.

Обґрунтовується, що під об'єктом тлумачення в правозастосовній діяльності належить розуміти формальне закріплення правових норм, тобто положення законодавства та інших джерел норм права (правові положення). З огляду на зазначену зміну традиційного підходу до застосування поняття «об'єкт тлумачення» постає необхідність визначення взаємозв'язку між об'єктом тлумачення та його способом із метою формування системних знань щодо теоретичного та прикладного інструментарію тлумачення правових положень. На переконання автора, об'єктом тлумачення як складового елементу правозастосовної діяльності завжди залишається конкретно визначене правове положення. Водночас об'єктом тлумачення як певної інтелектуальної діяльності суб'єкта правозастосування можуть виступати наукові дослідження, історичний контекст тощо, і такий об'єкт конкретизується залежно від обраного способу тлумачення.

Ключові слова: об'єкт тлумачення, тлумачення норм права, правові положення, спосіб тлумачення.

Аннотация

Билоус О. В. К вопросу о связи между объектом толкования права и способом толкования права. – Статья.

Обосновывается то, что под объектом толкования в правоприменительной деятельности надлежит понимать формальное закрепление правовых норм, то есть положения законодательства и других источников права (правовые положения). С учётом указанного изменения подхода к применению понятия «объект толкования» возникает необходимость определения взаимосвязи между объектом толкования и его способом с целью формирования системных знаний о функционировании системы толкования правовых положений. Согласно мнению автора объектом толкования как составляющего элемента правоприменительной деятельности всегда остаётся конкретно определённое правовое положение. В то же время объектом толкования как некой интеллектуальной деятельности субъекта правоприменения могут выступать научные труды, исторический контекст и так далее, и такой объект изменяется в зависимости от избранного способа толкования.

Ключевые слова: объект толкования, толкование норм права, правовые положения, способ толкования.

Summary

Bilous O. V. To the question of the relationship between the object of interpretation of law and the method of interpretation of law. – Article.

Within the scope of this paper the author determines, that as the object of legal interpreting one should understand the form of the legal provisions (legislation or other sources of law). This approach gives rise to the necessity of the study of the connections between the object and the method of interpreting of law in order to form systematic knowledge of how interpreting system operates. According to the author object of interpretation of law as a part of application of law procedure always remains to be a particular legal provision. In the same time, object of interpretation of law as intellectual activity may change given the method of interpretation applied.

Key words: object of legal interpretation, interpretation of law, legal provisions, method of interpretation of legal provisions.